

KULTŪRA EINA Į PARAŠTES

Praėjusiame „Kultūros“ numeryje buvo minėta partija, kuri savo reklaminiame klipe teigia: kas moka šokti ir dainuoti, tegu šoka ir dainuoja, o mes – dirbsime. Žinoma, galima tik nusijuokti iš tokio politikų susireikšminimo, bet kad juokas nebeima. Kodėl? Todėl, kad šitas iš pažiūros nekaltas sakinyss labai aiškiai išreiškia partijos vertybių sistemą, kurioje kultūrai ir kultūrininkams skirtas tam tikrų paslaugų teikėjo vaidmuo. Na, juk dar prieš kelis dešimtmečius buvo gyva samprata, kad kultūra – laisvalaikio praleidimo forma, kuri darbininkui ir kolūkiečiui reikalinga tam, kad jis našiau dirbtų. Ir, žinoma, kad teisingai galvotų, taigi kultūra dar turėjo atitikti ir oficialią ideologinę kryptį.

Kadangi minėtoji partija yra šio praeities paveldo perėmėja ir, kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, tradicijos tęsėja, stebėtis nėra ko. Bet gal reiktų?.. Gal reiktų pasakyti taip, kaip pasakė Marijonas Mikutavičius, sužinojęs, kad socdemai savo rinkiminei kampanijai be autoriaus leidimo panaudojo populiarią jo dainą „Aš myliu Lietuvą“ ?.. Tai liudija ne tik absoliučią nepagarbą autoriui, bet ir autorinių teisių nepaisymą – užtat ar verta pasitikėti šia partija, kuri, aišku, žada ir teisines reformas, ir apskritai daugiau teisybės Lietuvoje. O kurgi čia teisybė ir teisė autoriaus atžvilgiu?.. Ak, tiesa, tie, kurie šoka ir dainuoja, jie gi – nedirba, dirba taigi tik jie, politikai. Taip ir norisi pasiūlyti draugams politikams patiems susikurti sau dainą – ir melodiją, ir žodžius, juk tai lengviau nei nusišvilpt, tai ne darbas.

Juokas neima, ir kai beklausydamas politinių debatų, staiga supranti, kad kultūra politikams yra tokia marginalinė, paraštinė sritis, kad jos net paminėti neverta. Jeigu kas ir pamini, tai toks išpūdis, lyg būtų padaręs netaktą. Niekas neatsiliepia ir tuo labiau – nepratęsia kalbos šia keista tema. Tarsi kultūra būtų virtusi kažkokiu gražaus elgesio prie stalo taisyklių rinkiniu, kurį visi yra išmoke, ir diskusijos šia tema yra baigtos visiems laikams. Kol kas – o rinkiminės kampanijos eina į pabaigą – nė vienoje televizijos laidoje negirdėjau platesnės diskusijos šia tema. Pavyzdžiui, spalio 7 d. Lietuvos ryto televizijos debatų tema – Sveikatos apsauga ir švietimas. Glumina tai, kad šias sritis sunku susieti bendru ryšiu, ir tai liudija, kad ryšys turėjo būti kitas. Gal ne sveikatos apsauga, o kultūra?

Bet, kita vertus, ar nesuglums, ar neliks ant ledo mūsų brangieji politikai, jeigu pastatysi juos akis į akį su tokia tema – kultūra? Kas beliks iš jų populizmo, kuris toks parankus, kalbant apie ekonomiką, socialinę apsaugą, švietimą? Juk kalbant apie kultūrą, neišvengiamai atsiskleidžia ir pačių politikų kultūrinis vidus. O jis, jeigu ne apgailėtinas, tai pakankamai skurdus. Matyt, todėl tokia politinių debatų tema kaip kultūra ir nėra reikalinga. Antra vertus, viešojoje erdvėje jau senokai sklando ekonominės kultūros vertės, kultūros sukuriama bendrojo vidaus produkto paskaičiavimo idėja, kultūros kaip ekonomikos subjekto, kultūros finansavimo klausimai, – deja, šioje srityje mūsų politikai nieko nenutuokia arba nenori nutuokti. Pastarasis variantas, ko gero, jiems priimtinesnis. Juk kultūra – visai nepopulistiška sritis, jeigu yra kandidatų, rėkiančių, kad jiems atėjus į valdžią, nė viena mokykla nebebus uždaryta (nors joje tebus keli mokiniai ir valstybei tokia mokykla atsieis daug bereikalingų lėšų), ką sužavės pasiūlymas aprūpinti bibliotekų, ypač mažų, lentynas, tarkim, gera vaikiška literatūra?.. Juk ir mūsų politikams, ir žiniasklaidai, ir neretam verslo atstovui, ko gero, labiausiai rūpi užauginti ne mąstančius, analizuojančius žmones, o vartotojus, kuriais būtų galima manipuluoti, kurie, užuot perskaitę knygą ar pamatę spektaklį, eitų jo boikotuoti, nes jis neatitinka kažkieno pažiūrų.

Ne, kultūra kaip mąstymo ir tolerancijos erdvė, kaip intelektualinės įtampos laukas nei mūsų politikams, nei vartotojams nėra reikalinga. Užtenka, kad kažkas šoka ir dainuoja, kad tai atitinka oficialią ideologinę kryptį. Ir, žinoma, neužgauna vartotojo jausmų. Tik ar nerėžia ausies šių dviejų žodžių sandūra – *vartotojas* ir *jausmai*?.. Ar nebus čia kažkas panašaus, kaip bandant sujungti sąvokas *sveikatos apsauga* ir *švietimas*?...

Renata Šerelytė

Aldonos Ruseckaitės nuotrauka

* * *

Ligi pavasario
suguldžiau sėklas,
užmigdžiau žiedus
ir užspaudžiau
paskutinių daigų akis.

Sėdžiu dabar ir galvoju:
kad tik užtektų žmonių
valgyti duonai,
kad tik užtektų žmonių
pavasari,
kai atsibus sėklos.

Dieve duok,
kad atsimerkę žiedai
vėl mus matytų visus,
gražiai skubančius,
kad mūsų užtektų
kiekvienam
sugrįžusiam paukščiui.

Marcelijus Martinaitis

Kitame numeryje:

- V. Volertas apie S. Peleckienės noveletes
- Pal. J. Matulaičio ir P. Būčio draugystė
- Pažintis su „Iliustruotuoju mokslu“

Redaguoja Renata Šerelytė rainbow.vilnius@gmail.com
Maketuoja Jonas Kuprys

Šio šeštadienio Kultūros turinys

- 1-as psl. Renata Šerelytė. Kultūra eina į paraštes
- 2-as psl. V. Paplauskienė. „...tebetausoji meilė...literatūrai“
- 4-as psl. S.Goštautas. Užrašai iš Harvardo / Krašto žinios
- 5-as psl. G. Morkūnas. Puodukas kefyro ant palangės
- 6-as psl. A. Girdzijauskaitė. Dar kartą apie T. Kantorą
- 7-as psl. A. V. Škiudaitė. Rainių žudynės ir 1941 m. sukilimas (IV)
- 8-as psl. Kultūros kronika

„...tebetausoju meilę... literatūrai...”

Virginija Paplauskienė

Šiais metais išeivių rašytojas, poetas, kultūros ir visuomenės veikėjas Pranas Visvydas (tikr. – Višomirskis) minėjo savo 90-ąjį gimtadienį. Jo širdį nuo jaunystės pavergė mūza: „Poezija atliepia mano dvasios dvelkimą, mano skaudžias valandas, joje atsispindi žmogaus sielvartas ir ironija. Rašiau visuomet eiles emocijos pagautas arba paliestas įvykių, dažniausiai skaudžių.” Lietuvoje, Vokietijoje, Amerikoje spaudoje paskelbė eilėraščių, miniatiūrų, esė, publicistikos, literatūros ir teatro kritikos straipsnių, knygų recenzijų. Eilėraščių išspausdino almanachuose ir antologijose, bendradarbiavo „Aiduose”, „Darbininke”, „Drauge”, „Lietuvių dienose”, „Akiračiuose”, „Pradalgėse”, „Šiaurės Atėnuose”, „Literatūroje ir mene”, „Nemune”. Aktyviai dalyvau-damas Lietuvių bendruomenės ir Lietuvių rašytojų draugijos JAV veikloje, rašė apžvalginius straipsnius kultūros ir meno temomis. Iki šių dienų jo „plunksna – kompiuterio klavišai” kūrybingi.

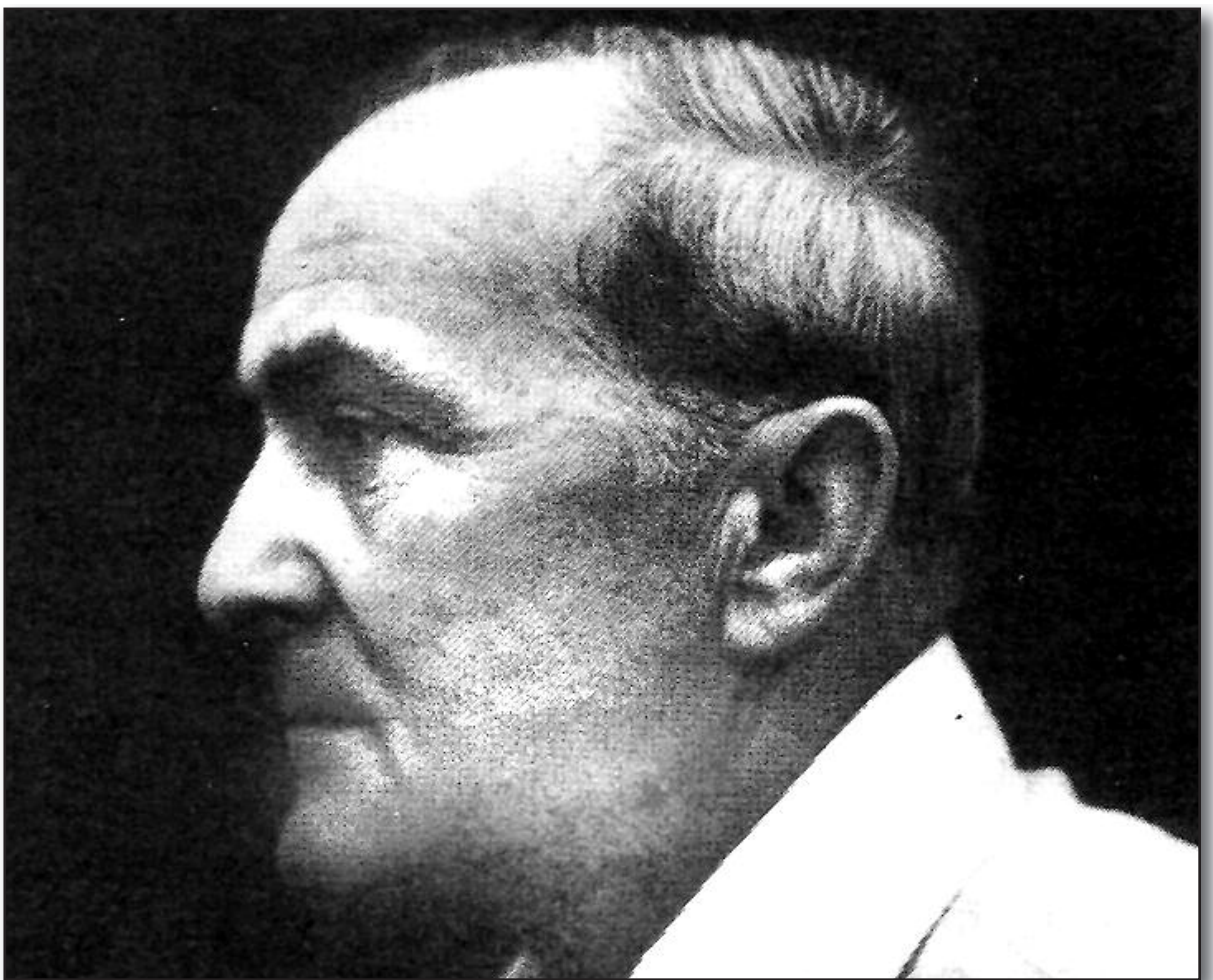
Šiuo metu Visvydas gyvena slaugos namuose „Belmont Village”, Los Angeles. Po staigios ir sunkios ligos tapo priklausomas nuo vežimėlio. Liga, suvaržiusi judesius, neatėmė pažinimo ir kūrybos džiaugsmo: išlaikė viltį ir tikėjimą, ramybę ir optimizmą. Tvarko savo archyvinį rinkinį, skaito... ir ramiai rengia... savo poezijos knygą. „Belmontu turiu tik kelias knygas. Žinoma, ir stalinį lietuvių kalbos žodyną, T. S. Elioto eilėraščius, Pauliaus Norvilos rinkinį ‘Septyni metų laikai’, V. Daujotytės ‘Tragiškąjį meilės lauką’ ir dukters dovano-tą Briano Boydo ‘On the Origin of stories’ (evoliucinis požiūris į grožinę prozą). Gaunu ‘Literatūrą ir meną’, ‘Kultūros barus’, ‘Metus’ – jie pateikia gana daug aktualaus ir gero skaitymo”, – rašo Visvydas.

Visvydas, sukūręs ne vieną eilėraštį, parengęs ne vieną rankraštinių poezijos rinkinį, pluoštus atsiminimų, neišleido nei vienos knygos. „Jokios knygos nesu išleidęs. Ją kartais rašau žiūrėdamas į Ramųjų vandenyną.” Viltinai žvelgiu į ateitį ir tikiu, kad Prano Visvydo poezijos knyga bus parengta ir išleista Lietuvoje.

Prėjusiais metais Vitalio ir Nijolės Lembergtų dėka aplankiau poetą slaugos namuose Los Angeles. Jam leidus, peržiūrėjau ir iš jo asmeninio archyvo atsirinkau kai kuriuos rankraščius, laiškus, mašinraščius. Medžiaga, atkeliavusi į Maironio lietuvių literatūros muziejų, yra tik maža dalis to, kas rašytojo buvo per gyvenimą sukaupta. Tyrinėdama parvežtą medžiagą atradau daug įdomių ir lig tol nežinotų faktų. Pirmą kartą bus cituojamos ištraukos iš laiškų ir iš užrašų, iliustruojantys Visvydo gyvenimo ir kūrybos kelią. Laiškuose, užrašuose, parašėse rašytojas atvirai prabyla apie savo nelengvą gyvenimą. Kaip kaleidoskope – vienas faktas glaudžiasi prie kito ir ryškėja menininko paveikslas. Teatleidžia man garbusis poetas, jei-gu mano pastabos prasilenks su realybe.

„...ir šuliny su svirtimi...”

Pranas Visvydas pasaulį išvydo 1922 metais vasario 4 d. Kazlų Rūdoje, Marijampolės apskrityje. Šeimoje augo du vyresni broliai – Česlovas ir Jonas. Tėvas Jonas dirbo geležinkeliečiu, motina Teofilė Sadauskaitė – auksarankė: „su Zingerio mašina taisė drabužius apylinkės valstiečiams”. Motina ne tik dailiai darbus dirbo, jautri ir meniška siela linko prie knygų: mintinai deklamavo savo mėgstamą poetą Adamą Mickevičių. O jos melodingai švelnus balsas užburdavo ne vieną klausytoją. Pranas iš motinos paveldėjo jautrią sielą. „Motina buvo centrinė figūra mano vaikystėje. Apie ją sukosi mano dienos. Jeigu ne jinai, aš būčiau greičiausiai žlugęs.” Vaikystėje buvo skausmingai pergyventa šeimos tragedija: „Tėvas buvo mus metęs... Brolis nuėjo į lietuvių kariuomenę atlikti karinę prievolę.” Visvydas liko su motina, brendo ir augo Kaune, tačiau su meile prisimena akimirkas, praleistas Suvalkijos lygumose: „Stipraus ryšio su kaimu neturėjau.... saldžiausius pri-

„...atsitraukti nuo žmonių į šalį ir klausytis savo dvasios kalbėjimo...”

Pranas Visvydas

siminimus kaupiu iš dienų, praleistų Vaistariškio kaime; Nėries krantuos; savo gimtinės giriose – Kazlų Rūdoje. Stiprų išpūdį padarė man ir Dainų kaimas.<...> Nemanyk, kad vien tik Kaunas mane užaugino. Daugelį metų pragyvenau namelyje, ant kurio buvo ne vienas, bet du kraigai. Ten buvo ir šuliny su svirtimi, ir šakotas obels medis, ir agrastų krūmai, ir piktžolės, ir Lepšio kalno šlaitai, ir laužai, ir kepintos bulvės.” (Iš P. Visvydo laiško V. Šaltmirui, South Gate, 1965 VI 24). Kaune Pranas lankė IV gimnaziją, domėjosi literatūra, istorija, mokytojai skatino jį kurti. Vaikystės prisiminimai išnyra laiške, rašytame moksladraugui Vladui Šaltmirui: „Vasaros laikas visuomet nešiojės dirbtinę amžinumo skraistę. <...> Aš visad mylėdavau vasarą. Ir visi mano prisiminimai daugiausiai sukasi apie vasaros dienas, praleistas Paneryje, Dainų kaime, Makabi stadione, Kupiškio gatvėje. Basam bėgioti buvo daug lengviau. Dar ir dabar mano kojų padai jaučia paupio žvyrą ir sielių žievę. O ką sakyti apie dumblą prie karklynų ir smėlį Vilijampolės plažėje. Gražu ir šilta.” (Iš P. Visvydo laiško V. Šaltmirui, South Gate, 1966 VII 11)

1940 metais baigęs gimnaziją, Pranas įstojo į Vytauto Didžiojo universitetą, studijavo architektūrą. Daug skaitė, ypač rusų literatūrą: Puškiną, Dostojevskį, Lermontovą, Zoščenką. 1941 metais perėjo į filosofijos fakultetą ir iki 1943 metų studijavo filosofiją. „Dalyvavau Juozo Girniaus egzistencializmo seminare. Gyvai nagrinėjome anuomet liepsnojančias etinio apsisprendimo būsenas: „arba-arba”. Su viena tokia susidūriau pats 1943 m., kai įkliuvau į vokiečių spąstus. Nudangino į frontą. Kariauti nemokėjau. Iš ten pabėgau prieš Kalėdas.” Antrosios rusų okupacijos metu tęsė istorijos studijas Vilniuje. Klausėsi ir žavėjosi erudito Levo Karsavino „tylia ironija perpintų” paskaitų. Puikiai mokėdamas rusų kalbą, gavo vertėjo darbą laikraštyje „Tiesa”. Deja, teko susidurti su tarybinės santvarkos realybe: „turėjau taikstyti prie visokių sovietinių veidmainysčių ir nesąmonių. Net prie baimės. Kelis kartus buvau įkliuvęs: kai gaudė jaunus vyrus į armiją, vėliau, kai palaikė lenku ir nusivarė į sudaromą vergų kontingentą Donbasui, išsisukau Tiesos užstotas. Trečią kartą jau patekau į KGB nagus. Patarde ir prigrasinę paleido. Supratau, kad laikinai. Ryžausi išnykti iš akių.” Visvydui rūpėjo ne tik savo, bet ir šeimos likimas: buvo vedęs vilnietę Stasę Piečiūnaitę. Įsigijęs fiktyvius dokumentus, kartu su šeima pasitraukė į Vakarus. Kaip ir kiekvienas priverstinai „iš-

stumtas” iš namų, vylėsi, kad tai bus laikinas pasitraukimas. Vokietijoje, laiške studijų draugui Henriui Nagiui rašė: „Atsiuntei man žvilgsnį į Kauną. Brangus širdžiai miestas, kuriame aš pragyvenau dvidešimt metų. Žiūriu į atvirutę ir džiaugiuosi. Savotiškas pasididžiavimas kutena krūtinę – nes juk šis gražus miestas yra mūsų; bet kartu ir liūdesio nuotaika išsivelia, pagalvojus, kad tai yra prarastas miestas – ten liko senutė motina, brolis, namų šiluma, ak, daug kas ten liko... O kada vėl galėsiu pabučiuoti gatvių grindinį, apkabinti stulpus, glostyti švelniai namų sienas.... Gal jau būsiu pražilęs...vis dėlto tikiu, kad aš grįšiu.” (Iš laiško H. Nagiui, Saarbrücken, 1947 XII 08)

„...noriu tik būti laisvas...”

1946 metais Visvydas pasitraukė iš Lietuvos į Vokietiją: abu su žmona ir mažyle dukra Margarita klajojo po Lenkiją, vėliau – Vokietiją. Ilgėjosi Tėvynės, artimų draugų, lietuvių kalbos. Laiške Nagiui rašė: „Vienintelis laiškas begalinėje ilgesio jūroje. Tai buvo praėjusiais metais Lenkijoje, kai gyvendamas tarp svetimų žmonių ir maskuodamas savo tautybę, jaučiau skausmingą troškimą bent kelias akimirkas pabūti su savais, žiūrėti į jų akis, klausytis jų balso. Aš bėgau iš ten. Atbėgau į laisvės kraštus, tačiau situacija, išskyrus saugumą, nepasikeitė. Lenkiškąją aplinką pakeičiau vokiečių kietasprandišku monotonišku ‘dasein’.” Gyvenimo ir darbo sąlygos buvo sunkios: dirbo subombarduoto mašinų fabriko liejykloje, o liejyklos prausykloje gavo kampą nakvynei. Vėliau su šeima persikėlė į DP (išvietintųjų stovyklą).

Visvydas brangino buvusio bendramokslio Nagio draugystę ir pagalbą: „Esu laimingas, kad tie keli metai, kurie praėjo, nenutraukė mūsų bičiulystės, užmegztos seminaro dienomis. Gyvenu kaip žinai, stovykloje, viename kambarėlyje drauge su žmona ir dukrele. Pas mus tikras Babelis – latviai, estai, lenkai, vokiečiai, čekai, pietų Amerikos gyventojai, meksikiečiai ir daugelis kitų. Koridoriai triukšmingesni už Berlyno gatves. <...> Čia gyvenant yra sunku susikaupti, yra sunku parašyti sakinių, perskaityti knygos puslapį, dar sunkiau yra likti vienam. <...> Fizinio darbo nesibaidau, noriu tik būti laisvas ir gyventi drauge su šeima. Trūksta ramybės. Iki 11 nakties stovykla verda kaip pragaro katilas. Šį tą rašinėjau. <...> Ryt, poryt rašysiu Girniui. Tai žmogus, kuriam esu dėkingas

Nukelta į 3 psl.

Atkelta iš 2 psl.

už tai, kas manyje yra gero šiuo metu.” (Iš P. Visvydo laiško H. Nagiui, Berlynas, 1947 V 05). Nagys bandė pasikviesti bičiulį į Freiburgą, kuriame buvo Universitetas bei Kazimiero Jonyno Meno ir Amatų mokykla. Visvydas dėkinga širdimi rašė: „Tu iki šiol vis darai žygius mano perkėlimui. Aš gerai suprantu, kad tai nėra lengva. <...> Aš pasiryžau išvažiuoti iš čia, patekti į universiteto aplinką, tęsti studijas, būti su saviškiais ir jų tarpe tobulėti – tai yra mano „kaprizingi“ norai. <...> Neturtingiems studentams, tokie, kokie mes esame, šio universiteto artumas tik sumažina vargus, pasitaikančius jų kelyje. Vargšas studentas juk gali, gyvendamas universiteto mieste, sau duoną pelnyti kitu darbu, be to, jis turi čia pat vietoje didelį lobyną – universiteto biblioteką.” Svajonės taip ir liko svajonėmis, gyvenimo realybė diktavo savo sąlygas: dirbo fabrike – „susiliejau su fabriku, geležimi ir triukšmu...” (Iš P. Visvydo laiško H. Nagiui, Saarbrücken, 1948 V 27).

„Poezija yra mano duona”

1950 metų pavasarį kartu su šeima pasiekė Amerikos krantus. Gyveno Philadelphia, Pennsylvania valstijoje, Molaine (Moline) Illinojaus valstijoje, prie Mississippės upės, įvairiose Los Los Angeles apskrities miestuose, ilgiausia, per 30 metų – Santa Monicoje. Visvydai teko dirbti įvairius darbus, bet ilgiausiai – konteinerių gamykloje (Container Corp. of Amerika Los Angeles) pakavimo dizaineriu. Šis darbas nebuvo artimas dvasiai: rūpėjo knygos, studijos. Vakaraus studijavo amerikiečių literatūrą, skaitė, kūrė. Laisvalaikį skirdavo teatrui, koncertams: kerėjo klasikine ir barokine muzika. Jautri siela ilgėjosi ramybės ir ieškojo harmonijos – „ideologiniai ir religiniai kalavijai” buvo atgrasūs. Santūriai priimdavo viską, kas buvo tikra, paprasta, atvira, suprantama: „Būdamas homo ludens, labiau vertinu patvarų paviršių nei labirintines gelmes ar sukeverzotą mistiką.” „Myliu žmones, stengiuosi jiems padėti, bet nemoku – ir dėl to esu labai niekingas. Myliu grožį ir tiesą, stengiuosi juos savyje įgyvendinti, bet nepajėgiu – ir jaučiuosi labai niekingas.” Jautrios prigimties žmogui sunku buvo priimti gyvenimo metamus išsūkius, žeidė ir artimų žmonių šaltumas: „Jie į mane žiūri ne kaip į aspiruojantį poetą, bet kaip į tėvą, kurio pareiga yra sutaisyti vandentiekį, pjauti žolę, dažyti namą... Visas mano rašinėjimas jiems yra tik prasimanymas, savęs raminimosi terapija. Šiuo atžvilgiu jiems neprieštarauju.” (Iš P. Visvydo laiško V. Šaltmirui, South Gate, 1965 VI 24).

Ilgainiui širdies atgaivą atrado kultūrinėje bei visuomeninėje veikloje, kurios Los Angeles nestigo. Čia buvo susibūrusi aktyvi rašytojų, dailininkų, dainininkų, teatro žmonių grupė; buvo įsteigta Meno draugija – Menų klubas. Los Angeles rašytojai sudarė Lietuvių rašytojų draugijos valdybą, į kurią buvo įtrauktas ir Visvydas. Jis entuziastingai dalyvavo kultūrinėje veikloje – skaitė savo kūrybą, aprašinėjo įvairius renginius, naujus teatro pastatymus, pristatinėjo knygas. Jis buvo tas vienintelis, kuris esant reikalui, nuolat ateidavo į pagalbą, niekada nepasakė – ne. Gal todėl kūrybai mažai likdavo laiko. Tačiau jau apie 1960-uosius metus turėjo sukūręs nemažą pluoštą eilėraščių. „Esu apytikriai paruošęs spaudai tris rinkinius: „Dulkių saujos”; „Filadelfijos giesmės” (keista, miglota poema) ir „Išlankos dugne” (žadantis, bet dar taisytinas rinkinys). Dabar rašau giesmes apie 5 mūsų planetos žemynus. Poezija yra mano duona. Su ja keliuos, su ja važiuoju į darbą, su ja sėdžiu naktimis, su ja einu į lovą. Jau antri metai studijuojau anglų literatūrą ir amerikiečių istoriją (šiandien turėjau egzaminą) Los Angeles koledže, vakarais. Su literatūra neturiu jokio vargo. Šį semestrą turėjau malonų poezijos kursą. Norėčiau gauti darbą bibliotekoje ar vėliau gauti literatūros mokytojo teises. Tai svajonė.” (Iš P. Visvydo laiško V. Šaltmirui, South Gate, 1965 VI 24).

„...džiaugtis tuo, kas yra...”

Pranas Visvydas kūrė eilėraščius, rašė esė, atsiminimus, įkvėpimo semdamasis iš gimtosios žemės. Gimnazijoje ne tik eilėraščius rašė, bet ir mėgdavo niūniuoti savo kūrybos dainas. Užrašuose yra prisipažinęs, kad liūdesys lydėjo nuo vaikystės: „mano sielvartas priklausė mano gyvenimi-

mui”. Ilgainiui rašymas tapo neatskiriama gyvenimo dalimi: „Būtinumas grįžus iš darbo rašyti, būtinumas stovint prie mašinos, kai niekas nežiūri į burną, pusbalsiu deklamuoti savo eiles, būtinumas išgėrus vieną kitą karčiosios lašelį sukniubti prie stalo ir atsiverti popieriuje... Aš kitaip negaliu. Aš galiu labai menkai kurti, bet nekurti aš negaliu. MANO kūryba yra mano rauda, kažkoks nuolatinis nepasitenkinimas, priekaištavimas be galo be krašto. Kodėl aš raudu. Gal būtų todėl, kad mano krauju srovėna rauda, mano tėvų, mano tautos, mano protėvių, gal kadaise buvusių baudžiavininkų skausmas.” (Iš P. Visvydo laiško V. Šaltmirui, 1948 VIII 11).

Rašytojo kūrybos derlius – rankraštinės poezijos knygos, pluoštai atsiminimų, knygų recenzijos, renginių, teatrų pastatymų, parodų aprašymai pasklidę literatūrinėje bei kultūrinėje spaudoje. Jo kūrybą palankiai vertino literatūros kritikai – Antanas Vaičiulaitis, Viktorija Skrupskelytė, Henrikas Nagys. Dėkodamas Vaičiulaičiui rašė: „Noriu nuoširdžiai Jums padėkoti už taip gražų mano eilių patalpinimą „Aiduose”. <...> Esu pasiryžęs išleisti knygą. Kada ji pasirodys nelengva pasakyti. Turiu surasti leidėją. Žinau, kad tai stebuklas – jei leidėjas sutinka leisti poezijos knygą. <...> Aš, pagaliau, nusižeminimo kupinas atsigrėžimas į artimą žmogų, į artimą daiktą, į žodį, kuris yra suprantamas, į lengvą įvaizdį, kuris yra pagaunamas be didelės protinės įtampos.” (Iš P. Visvydo laiško A. Vaičiulaičiui, Soute Gate, 1961 VI 10).

Poetas reiklus savo žodžiui – dailino ir perrašinėjo savo rinkinius. „Man visiškai nesvarbu, ar mano poezija yra spausdinama, ar ne. Atėjo laikai, kada poetams tenka trauktis į egzilį. Niekas nesi-

mis. „Viena paguoda: tebetausoji meilė išgyventos epochos literatūrai – visuotinei ir lietuvių.” Jo plunksnai tenka nemenka dalis straipsnių apie Marių Katiliškį, Vytautą Alantą, Birutę Pūkelevičiūtę, Juožą Kralikauską, Kazį Barėną, Eduardą Cinzą. Rašė apie žemininkus, Alfonsą Nyką-Niliūną, Kazį Bradūną, Danguolę Sadūnaite, Kostą Ostrauską, Juožą Girnių, Sigitą Gedą, Marcelijų Martinaitį, Joną Avyžių, Vytautą Bubnį, Tomą Venclovą, Paulių Jurkų, Juliją Švabaite, Alę Rūtą, Joną Aistį, Bernardą Brazdžionį. Mėgdavo apžvelgti Poezijos pavasario leidinius, išleistus Lietuvoje. Atvirai išsakydamas savo nuomonę, kritikuodavo poeziją, nerasdamas joje nei modernumo, nei originalumo. Atvirai gėrėsi Sigito Gedos poezija, kurioje „spindi vaizduotės emocinga melodija, metaforinis žodynas, religingas troškimas suartėti su amžinybe”. Skaitė ir dabar skaito Gintaro Patacko eilėraščius.

Ilgametis dienraščio „Draugo” redaktorius Bradūnas, dėkodamas už bendradarbiavimą, negailėjo Visvydai padėkos žodžių: „Be galo džiaugiuosi, Pranai, kad ryšio nenutraukei ir su ‘Draugo’ kultūriniu priedu. Tiesiog atgaiva buvo skaityti ir, ‘Kai kuriuos žodžius, neduodančius ramybės’ ir, ‘Saugioje liūdesio prieglaudoje’. Šmaikštu, aktualu, stilinga, informatyvu. Šitokie raštai dar stipriai gaivina čionykščius mūsų kultūrinius puslapius. Žinoma, ir su poveikiu visam kultūriniam gyvenimui, visam jo stiliui. Žerk, Pranai ir toliau tokių gerumų ir gražumų. <...> Kažkaip pasigendu šiandieninėje mūsų poezijoje aiškaus, tvirto, vyriško ir dalykiško žodžio. Gal pas Tave, Pranai, kur nors paširdžiuos tokie kaip tik ir guli? Tokių esi parašęs ir, man atrodo, galėtum daugiau parašyti.

„Sustingusi akimirka prie vaišių stalo: P. Visvydas, M. Martinaitis ir B. Brazdžionis (gaila, kad fotografė „nepagavo” L. Laimono, antrojo svečio iš Lietuvos...). 1987 m. „Draugo” archyvo nuotr.

domi poezija, ir tai yra aišku. Poetai turi pasitenkinti labai mažu skaitytojų ratu. Jeigu aš ir išleisčiau poezijos rinkinį, tai parašysiu jį pats savo ranka, papuošdamas kraštus gražiais ornamentais. Toks rinkinys bus mano kūrybinio gyvenimo išdava. Man nereikės lankstyti prieš redaktorius ir prieš leidėjus.” (Iš P. Visvydo laiško V. Šaltmirui, Bell, 1958 X 29).

Dienraščio „Draugas” redaktorius K. Bradūnas, tikėdamasis išleisti Visvydo poezijos knygą, ėmėsi iniciatyvos. Laiške V. Šaltmirui Visvydas rašė: „Nusiunčiau Tavo pusėn tris rinkinius: ‘Nuotolis’; ‘Filadelfijos giesmės’; ir ‘Kelias į prieplauką’. ‘Nuotolyje’ sudėtas visas apstas trumpesnių eilėraščių...<...> Kokio pobūdžio bus rinkinys, priklausys nuo Bradūno. Jis man pažadėjo tartis su leidėju Morkūnu. Noriu, kad knyga būtų kuo paprastesnė, kuklesnė, pigesnė. Juk ne popieriuje, ne iliustracijose vertė, bet pačiame tekste.” (1974 VIII 21). Tačiau ir Bradūnui nepavyko įgyvendinti šio sumanymo: nei anksčiau, nei vėliau rinkinys taip ir nepasirodė. Visvydas ryžosi „išleisti” kelis egzempliorius: kaligrafiškai ranka perrašė dalį savo eilių, kiekvieną lapą iliustruodamas piešiniais... Tokia knyga yra saugoma Maironio muziejuje Kaune.

Visvydas, praradęs viltį išleisti savo rinkinį, rašė į spaudą kultūrinėmis, literatūrinėmis temo-

Tavo posmai man būdavo visada kažkokio troškulio numalšinimas.” (Iš K. Bradūno laiško P. Visvydai, Čikaga, 1983 III 07). Bradūnas buvo vienas iš tų, kuris ragino Visvydą kurti ir nenuleisti rankų: „Dabartiniam gyvenimo kontekste kartais labai užtenka ir tokio pasiskaitymo kaip toji Tavo ‘Draugystė’: šviesi ir melancholiška, laike negrįžtanti, bet nepamirštama, liepsnojanti ir gėstanti su švento gaudulio palaima. Tarp tų žodžių yra vieta ir mudviejų, mielas Pranai, draugystei. Nesusitikdavom kasdien, nesišnekėdavom valandų valandas, bet jaučiu, kad ir be to, vienas kitam buvom artimi literatūros meile. Dabar gyvenimui slenkant į pabaigą, aš dažnai permąstau, kiek bičiuliškai man padėjai dešimtmečiais mano redaguotame ‘Draugo’ kultūriniame priede. Už visa tai, už tą ištiestos rankos draugystę iš visos širdies Tau, Pranai, dėkoju.” (Iš K. Bradūno laiško P. Visvydai, Baltimorė, 1995 10 28).

Pranas Visvydas laikė save „amžinu atidėliotoju”, tačiau ir dabar ramiai „spaudinėja” kompiuterio klavišus. „Būčiau laimingas, jeigu ši knyga taptų mano meditacijų rinkiniu. Diena po dienos – slenka gyvenimas nebūties kryptimi. Ši mintis yra sunki. Ji suteikia egzistencinį pagrindą, idiegia nuolatinį troškimą gyventi su atvertomis akimis, su dainuojančia širdimi, gyventi pilnai – būti savi, kurti iš savęs, džiaugtis tuo, kas yra.” □

Užrašai iš Harvardo

Jurgis Mačiūnas Le Corbusier meno pastate

Stasys Goštautas

1959 metais Le Corbusier laimėjo kontraktą statyti meno centrą. Tam įtakos turėjo Joseph Lluis Sert, žymus architektas iš Katalonijos, ilgai dirbęs ir statęs įvairius Harvardo ir Bostono universiteto pastatus, taip pat – Guillen-Julian de la Fuente iš Čilės, padėjęs nustatyti rampos sudėtį: rampa be laiptų sujungia pirmą aukštą su trečiu. Iš gatvės ir iš visų pusių praeivis gali matyti, kas darosi viduje.

Mes turime daug brangių dailininkų, menininkų, skulptorių, poetų ir mokslininkų. Bet niekas nėra taip išsiveržęs į pasaulį, kaip Lietuvoje ne itin toleruojamas Jurgis Mačiūnas (1931–1978). Jau minėjau, kad praėjusių metų rudenį New Yorke buvo iš karto trys parodos ar, tiksliau pasakius, jo objektų, žaislų ir tekstų eksponavimas. Dabar, minint „Carpenter Center for the Visual Arts“, vientelio Le Corbusier pastato Šiaurės Amerikoje 50-metį, buvo atidaryta paroda, simboliškai pavadinta „Exhibition 1963“, į kurią atrinkti 12 dailininkų, vienaip ar kitaip prisidėjusių prie Centro klestėjimo: Josef Albers, Albert Alcalay, Eduardo Chillida, Dmitri Hadzi, György Kepes, Sol LeWitt, Roy Lichtenstein, Morris Louis, Bridget Riley, Ben Shahn, Aaron Siskind, George Sugarman ir taipogi – Jurgis Mačiūnas kartu su Yoko Ono ir Peteriu Mooru. Šių trijų dailininkų instaliacija, kurią Yoko Ono pavadino „Morning Piece 1964 to George Mačiūnas“, sudaryta iš trijų dalių: Jurgio dekoratyvinis braižinys (*flier*), Yoko Ono plastikinėje dėžutėje pateikti 14 stiklo (*shards*) gabalėlių, rasti ant jūros kranto, ir Mooro nuotrauka, kurioje Yoko Ono stovi prie instaliacijos. Šie trys darbai – vieni iš pirmųjų fluxus pavyzdžių. (Deja, negalėjau gauti iliustracijos, nes kūrinys priklauso kažkokiam fondui, kuris neleidžia daryti nuotraukų).

Paroda vyko Sert galerijoje (rugpjūčio 30 – spalio 7, 2012) Le Corbusier pastate, kurio projektą ir statybas lydėjo intelektualų ir architektų protestas. Visi sakė, kad pastatas neatitinka XVII a. Harvardo tradicijos ir tarp harmoningų raudonplyčių namų atrodo kaip pabaisa. Karą laimėjo Le Corbusier, kurio tikslas buvo pastatyti kūrybinę laboratoriją, išsvajotą meno sintezės pavyzdį, kuriame galima stebėti modernaus ar, tiksliau pasakius, avangardinio meno bandymus. Trijų aukštų pastatas sujungtas rampa. Pirmame aukšte, galima sakyti, rūsyje, yra filmoteka, kurioje šalia žymių pasaulio filmuotojų pakankamai svarbią vietą užima Jono Meko avangardiniai filmai. Įdomu tai, kad kur tik randi Mačiūną, tai gali būti beveik tikras, jog rasi ir Meką. Nežinau, kokį vaidmenį vaidino Jurgis Harvarde – gal tai buvo susiję su Yoko Ono ar Johnu Lennonu... Meko vaidmuo gerokai aiškesnis, Harvarde ilgai buvo rodomi jo naujojo Amerikos kino pavyzdžiai. Jo dėka pustuzinis kino žmonių dar Sąjūdžio laikais mokėsi kurti avangardinius filmus, tarp jų – Arūnas Matelis, Vytautas V. Landsbergis ir Audrius Stonys.

Le Corbusier pastatas iki šių dienų išliko kontroversiškas, jis buvo skirtas tarpdisciplininiais ieškojimams, investicijoms ir kūrybai, Bauhaus palikimo tęstinumui. Parodos dalyviai vienaip ar kitaip prisidėjo prie Amerikos ir Europos avangardinių sąjūdžių bandymų. Tiesa, buvo ir tam tikra Corbusier kopija New Yorke, kur šeštuoju ir septintuoju dešimtmečiais vyko aistringa kūrybinė revoliucija. Harvardo meno centras ir Cambridgo modernizmas liko nuošaliai, nepastebėtas ir ilgai neįvertintas. □

KRAŠTO ŽINIOS

2012 09 30 Giruliuose, Klaipėdos rajone, minint Pasaulinę turizmo dieną, smalsuoliams buvo galima apžiūrėti karinę „Memel nord“ bateriją. Kad būtų įdomiau, ekskursija klaidžiojose baterijos koridoriuose prasidėjo tamsoje, pasišviečiant žibintuvėliais. Vėliau, jau šviesoje, gidas papasakojo baterijos istoriją. Šie kariniai įtvirtinimai vokiečių buvo pastatyti 1939 m., iš pradžių tai buvo priešlaivinė baterija, paskui performuota į priešlėktuvinę. Baterijoje galima apžiūrėti rastą karo amuniciją, ginklų liekanas, buities likučius (šampūno buteliukus, tualetą iš porceliano ir kt.). Pilną karinių įtvirtinimų kasdienybę praskaidrina įvairios iniciatyvos: čia buvo surengta lėlių paroda, drabužių kolekcijos pristatymas. Ekskursiją užbaigdamas, gidas kvietė klaipėdiečius dalintis iniciatyvomis ir nelupti vaikų, o atvežti juos į bateriją – bus kaip paauglėti.

2012 m. spalio 6–7 d. Ukmergės kultūros centre vyko XXI Lietuvos suaugusiųjų mėgėjų teatrų apžiūra – šventė „Atspindžiai“, kurią organizavo Lietuvos liaudies kultūros centras ir Ukmergės kultūros centras. Dalyvavo teatro mėgėjų trupė iš Kauno Neveronių kultūros centro, Kupiškio rajono Skapiškio kultūros namų teatro kolektyvas, Rokiškio kultūros centro trupė, Kalvarijos, Trakų trupės, Vilniaus universiteto teatro dramos trupė ir kt. Visi spektakliai – nemokami.

2012 m. spalio 4 d. Utenos dailės mokyklos galerijoje įvyko Gintaro Gesevičiaus tapybos ir plakato paroda. Ji buvo skirta 751-ajam Utenos miesto gimtadieniui. Vyko parodos pristatymas ir susitikimas su autoriumi.

PUODUKAS KEFYRO ANT PALANGĖS

Gendrutis Morkūnas

Žmones, kurie dėl savo bėdų bendrauja su gydytojais, vadiname ligoniais. Net jeigu tos bėdos menkos ir susigalvotos. Tiesa, vos vos sergantį žmogų būtų galima vadinti pacientu, tačiau šio žodžio labiausiai nemėgsta patys pacientai.

Na, mėgsta gal tik tie, kurie pas gydytoją pateko atsitiktinai, likus trims dienoms iki savo vestuvių, arba manantys, jog serga tik ištvirtėliai ir tiniginiai.

Žodis „ligonis“ turi tam tikrų specifinių jo vartojimo aspektų. Pavyzdžiui, kreipiantis į sergantį žmogų dažnai sakoma „ligonis“: „Ligonis Petras, kaip jaučiatės?“ Užuoť sakių: „Ligoni Petrai“. Kreipinys čia kažkodėl nevartojamas. Gal dėl to, kad neretai tarp ligonio ir su juo besikalbančio gydytojo būna tarpininkas: žmona, vyras, sūnus ar duktė. Tada į gydytojo klausimus atsakinėja ne pats ligonis, o tie žmonės. Jie net sako: „Šiandien jaučiamės gerai“ ar „naktį gerai miegojome“. Nors atsakinėjantysis ir ligonis tūnakt miegojo skirtinguose miestuose.

Kadangi apie ligonio būklę artimieji žino kur kas geriau negu pats ligonis (tik jie gali pamatyti pamėlusį veidą arba ką tik atsiradusius spuogelius ant nugaros), gydytojams toks kalbėjimosi būdas net patinka. Tiesa, kartais kai kurie ligoniai bando išiterpti į pokalbį, tačiau juos kaipmat nuramina ant kaktos uždėta žmonos ranka arba švelnus dukros žvilgsnis, sakantis: „Tylėk, tau nereikia pervargti“.

Labai retai gydytojai ligonius vadina ponio mis ir ponais. Šie žodžiai klajoja kažkur toli, laisvėje, ten, kur važinėja automobiliai ir žmonės geria alų. Ligoninėje jų pasitaiko retai. Gal todėl, kad, patekęs į palatą, operacinę ar reanimaciją, pats jautiesi nelabai didelis ponas. O gal dėl to, kad šis kontorose, koncertuose, prekybcentriuose ir autobusuose dažnas žodis ligoninėje klaikiai ardo harmoniją, režia ausį ir verčia manyti, jog kažkas ne taip.

Būna ir visai linksmų dalykų. Viena gydytoja pasakojo, kaip jai būnant rentgeno kabinete į jį užėjusi kolegė pasakė:

– Tuoj galėsi eiti pietauti. Už durų laukia trys krūtys ir vienas skrandis.

Tikiuosi, jog kiekvienas suprato, kad koridoriuje laukė trys moterys išsirtirti krūtis ir vienas ligonis – skrandį.

Ligoniai vienas į kitą dažnai kreipiasi niekaip. Tiksliau – jie nevartoja kreipinio „ligonis“. Tuo labiau „ponia“ ar „ponas“. Nes dar nežinia, kuris iš jų didesnis ligonis ir kokio didumo kiekvienas palatoje gulintis ponas. Kažkodėl retai kreipiasi ir vardais. Gal tik po ilgesnio buvimo kartu. Tad jeigu nori ko nors paklausti ar paprašyti, sako labai paprastai: „Ei“, „Atsiprašau“, ar „Gal galėtumėte“. Kiti vos vos girdimai krenkšteli, dar kiti reikšmingai kosteli.

Būnant vienoje palatoje suprasti vienas kitą yra juokų darbas. Kitaip ir būti negali. Tai vis dėl to nežinojimo ir įpratimo ligoninėje matyti, girdėti, užuosti ir net atspėti vienas kitą. Žodžiu, išsiversti be kalbų. Ko gero, ligoninė yra vieta, kur kalbama mažiausiai pasaulyje.

Sykį mačiau vieną ligonį, kuris ligoninėje gulėjo pirmą kartą. Iš jo burnos nuolat pylėsi klausimai: „Kažin, kas mane gydys?“ „Įdomu, ar ilgai reikės man čia gulėti?“ „Ant kurio šono miegoti?“ „Kada reikia gerti tas tabletes?“

Klausinėjo ne gydytojų, seselių ar slaugučių. Klausinėjo palatos kaimynų.

Vėliau, išsekus „protingų“ klausimų versmei, jis panorą sužinoti, kiek aukštų turi ligoninė, kas ten už langų ūžia (remontavo ligoninės pastatą) ir kodėl taip karšta (buvo vidurvasaris).

Buvo matyti, kad tie klausimai ligonius veda iš pusiausvyros. Tad niekas nenustebo, kai vienas suriko:

– Tu esi pe..tas ir dar kvailys, kad taip klausinėji!

Beje, tas klausinėtojas buvo mokslų daktaras ir vieno instituto mokslinis bendradarbis. Tikrai ne jaunesnysis.

Ligoninėje yra ir kitokių nuosavų žodžių, kuriuos kitur girdime retai. Pavyzdžiui, *kraujukas*. Tariamasi taip, kaip daugelis piliečių taria *pinigėliai*. Smulkmena visa tai, tačiau pusė šeštos ryto, kai palatoje netikėtai išiziebčia šviesa ir prie tavo lovos pasirodo seselė arba laborantė, išgirsti šį žodį yra daugiau negu šilta. Tada nešiuropina net netikėtai po sapno į palatą išiveržę visokie blizgūs duriantys instrumentai.

Apskritai ligoninės terminologija klostėsi ne vieną ir ne du dešimtmečius. Matyt, todėl ji tokia jauki, pritaikyta tik ligoniams. Ne veltui tiek medikai, tiek ligoniai ją saugo kaip akies vyzdį. Jau rašiau, kad neįsivaizduoju, kaip iš sergančio žmogaus būtų galima atimti žodį *seselė*.

Apskritai visa tai atrodo niekai. Na, pasakytų vietoje *kraujuko kraujas*. Ne, mums reikia *kraujuko*, ir baigta. Nes tai padeda gyventi.

Ir būti kiek įmanoma tvirtesniems.

Yra visokių ligonių. Vieni būna nusiiminę, kiti – tikisi, kad greitai pasveiks ir net guodžia sveikuosius. Vieni dienų dienas tyli, kiti pasitaikius menkiausiai progai ima pasakoti apie tai, kaip keturiasdešimt metų dirbo garvežio mašinistu. Vieni pasakoja anekdotus, kiti – dūsauja.

Šitas ligonis buvo visai kitoks. Nekalbėdavo su niekuo, net su seselėmis ir gydytojais. Nejudėdamas gulėdavo ištisas valandas. Jo neaplinkydavo net menkiausia musė, jis nė akimirkos nekalbėjo mobiliuoju telefonu, o ant jo stalelio nebuvo nė menkausio mineralinio vandens buteliuko, švento visų palatos spintelių atributo. Virš be galo susivėlusios tamsios jo barzdos švytėjo akys, tad buvo aišku, kad jis viską bent jau mato.

Iš to, kad medikai su juo kalbėdavo dar garsiau negu su kitais, supratau, jog ligonis iš užsienio. Paaiškėjo, kad tai – tiesa. Ligonis buvo iš Anglijos.

Matyti spintelę be jokio gėrimo buvo nyku ir liūdna, tad sykį jo angliškai paklausiau, ar jis nenorėtų ko nors atsigerti. Žmogus ilgai tylėjo, ėmiau net galvoti, jog jis manęs neišgirdo arba bent jau nesuprato. Tačiau po kurio laiko jis papurtė nežinia kada žirkles regėjusią galvą ir pasakė, kad ne.

Gendrutis Morkūnas (1960–2009) – fizikas, į lietuvių literatūrą įėjęs ne tik kaip talentingas jaunimui skirtų knygų autorius, tačiau ir originalių esė bei radijo pjesių kūrėjas. Per vos penkerius metus trukusį kūrybinį gyvenimą jo knygos bei publicistika sulaukė didelio susidomėjimo ir palankių vertinimų. Paskutinėmis gyvenimo dienomis rašyta biografinė apysaka „Puodukas kefyro ant palangės“ – tai subtilus pasakojimas apie ligą ir jos prisijaukinimą.

Viena įdomiausių G. Morkūno knygų

Ir tada jis prabilo. Ėmė pasakoti, kad Anglijoje turi kepyklą, o į Lietuvą atvyko ieškodamas įrangos riestainiams (arba, kaip sakė jis, *bublikams*) kepti. Čia netikėtai susirgo, greitoji atvežė į ligoninę, ir dabar jis čia laukia, kol jį pasiims sūnus. Sūnus, atrodo, neskubėjo. Ten, Anglijoje, jis turėjo reikalų, tad tėvą kuriam laikui paliko Lietuvos medikų globai.

Daugiau jis nebekalbėjo. Gulėjo ir žiūrėjo į lubas, kol vieną dieną pasirodė greitosios pagalbos automobilio komanda, vertėja ir Didžiosios Britanijos ambasados darbuotoja. Anglų – ligonį išvežė.

Tada aš pirmą kartą pamačiau, kaip atrodo niekieno nelankomas žmogus. Žmogus, kuris negali net viltis, kad kas nors iš senų pažįstamų savo reikalais bėgs pro šalį, prisimins jį ir trumpam užšoks pažiūrėti, kaip jis laikosi. Kad atsirast bent jau toks, su kuriuo bent jau penkias minutes galės pašnekėti apie orą ir kainas.

Sako, tokių ligonių yra ne vienas ir ne du. Jų artimiesiems, besiblaškanties tarp komunalinių išlaidų, neklažadų vaikų ir tekančių kranų, atrodo, kad dar diena kita, ir jie galės savo ligonį aplankyti. Yra ir tokių, kurie lankyti nė nesiruošia. Dėl kažkada patirtos nuoskaudos, ne vietoje pasakyto žodžio arba todėl, kad ligonis jau nurašytas. (...)

Būti reikalinga nori net surūdijusi ir net penkerius metus plyšyje tarp šaligatvio plytelių gulinti saga, o ką jau kalbėti apie žmogų.

Būna ir kitaip. Paguldo žmogų į ligoninę, ir ima pas jį bangomis plūsti lankytojai. Vaikai, žmonos, vyrai, broliai, seserys, kaimynai, sugėrovai, bendradarbiai, pavaldiniai. Plūsta bangomis. Kiekvieną akimirką prie jo lovos kažkas šurmuliuoja, girdėti, kaip čepsi besibučiuojančiųjų lūpos, traška vyniojami sumuštiniai, cypsi lupami apelsinai. Žmogus būna lankytojais aptekęs kaip obels šaka bitėmis, joms spiečiant.

Linksma, ar ne? Baigiantis dienai, ligonis būna tarsis išspausta citrina, o kiekvieną sykį jam atidarius spintelę, iš jos ima risti obuoliai ir greipfrutai.

Vienam palatos kaimynui buvo sunku. Buvo labai sunku. Labai labai labai sunku. Jis duso. Ap-link jo lovą tarsis pasvirę beržai stovėjo artimieji: tėvai, žmona, geroškai paaugęs sūnus. Stovėjo taip glaudžiai vienas prie kito, jog atrodė, kad jų siena prie dūstančio ligonio neprileidžia jokio oro. Be to, palatoje nuo jų buvimo buvo karšta ir tvanku. Seselė kartkartėmis atidarydavo langą, tačiau lauke buvo šalta, o palatoje buvo net karščiuojančių ligonių. Galų gale seselė neiškentė ir paprašė visus eiti į koridorių, o prie ligonio likti tik vienam. Prislėgti žmonės neprieštaravo. Jie buvo taip sutrikę, kad nė nepagalvojo, jog sukvėpuoja dūstančiam ligoniui orą. □

Gendrutis Morkūnas. Puodukas kefyro ant palangės: apie gyvenimą sergant. – Vilnius, VŠĮ Bernardinai.lt, 2012

Dar kartą apie Tadeuszą Kantorą

Audronė Girdzijauskaitė

Vienas žymiausių lenkų teatro kūrėjų ir reformatorių – Tadeuszas Kantoras, kurio darbų paroda viešėjo Vilniuje visą vasarą, kad kiekvienas, kam įdomu, galėtų pamatyti didžiojo meistro palikimą. Apmaudu, kad tai neįvyko daug anksčiau. Nes tai, kas buvo avangardas, bandymas, stulbinanti naujovė, šiandien virto retrospektyva. Be konteksto ir beveik be liudytojų. Tačiau paroda (ir informatyvus bei elegantiškas jos katalogas), nors ir pavėlavusi keliais dešimtmečiais, įdėmiam žvilgsniui atveria daug įdomių aspektų, kurie tebejaudina. Reikia išivaizduoti dirvą, iš kurios kilo Kantoro sumanymai, būt susipažinusiam su ambicingais menininko kūrybos „manifestais“ ir kelio vingiais (pagrindinis, beformis, nulinis, mirties teatrui ir kita), su jo atradimais ir išsižadėjimais, su visa jo *antinormine* kūryba, kad iš ekspozicijoje pateiktų tos kūrybos ištraukų ir trūkinėjančių buvusių spektaklių garsų bei video fragmentų atgamintum visumą. Kaip ir daugelis laisvų menininkų, Kantoras neapsiribojo viena kuria sritimi: jis buvo scenografas ir savo spektaklių tekstų – scenarijų autorius, režisierius, tapytojas, piešėjas, sceninių šviesų meistras, tam tikru požiūriu – lėlininkas ir skulptorius: jo teatre veikė aktoriai, kartais panašūs į manekenus, veikė ir didžiulės lėlės, vaizduojančios žmones, taip pat keistos daiktų kompozicijos. Nežinau, ar kūrė muziką, bet neabejoju, kad tvarkė visą garsų partitūrą...

Apie Tadeuszą Kantorą įvairiomis kalbomis parašyta daugybė straipsnių ir knygų, todėl nekartosiu to, kas žinoma arba nesunkiai pasiekama. Kantoro įvairialypės kūrybos fragmentai daugelio pasaulio menininkų šen bei ten jau matyti. Ir pati estetika jau senokai neužiom įaugo į šiuolaikinio teatro, kino, dailės kūną. Giliausius Kantoro kūrybos pėdsakus tikriausiai atsektume lenkų vizualiniuose menuose, teatre ir ypač – lėlių teatre.

O aš pasidalinsiu tik keliais prisiminimais.

Nepamenu kada, tik man atrodo, kad septintojo dešimtmečio pabaigoje, gal 1969 metais, būdama Varšuvoje, turėjau laimės pirmą kartą ypatingomis aplinkybėmis pamatyti Kantoro paveikslus: po didžiulę lenkų tapybos parodą mane vedžiojo ir komentavo darbus pats Zenobiuszas Strzeleckis – žinomas scenografas, dailėtyrininkas, parašęs kelis lenkų scenografijos istorijos tomus. Žinovo ir žavaus žmogaus komentarai buvo itin vertingi; priejęs prie Kantoro drobių, kurios palyginti įprastame parodos fone kėlė šoką, jis pasakė: „Į šitą dailininką atkreipkit dėmesį – tai išskirtinė asmenybė!“ (Po kelerių metų ponas Zenobiuszas savo namuose jau rodė stirtas sukaupotos medžiagos rengiamai knygai apie lenkų scenografiją, kartu ir apie Kantorą ...). Žiūrėjau į patį moderniausią, patį „drąsiausią“ parodoje darbą – tai buvo juodas sulaužytas skėtis, prilipęs prie balto fono, ir galvojau, kad tai ir absurdiška, ir išpūdinga, lyg koks iššūkis žiūrinčiajam, laukiančiam kitokios estetikos, kitokio „grožio“; nieko panašaus mūsų parodų salėse nebuvau mačiusi. Todėl dailininko pavardę ir tuos du darbus su skėčiais įsiminiau visiems laikams...

Gimęs 1915 metais, Kantoras susėmė visą XX amžiaus modernaus meno ir dviejų pasaulinių karų pasekmių dvasinę patirtį. Jis – jautrus savo epochos mediumas ir sykiu aktyvus kūrėjas, panašus į cirkininką, vaikstantį savo atradimų lynu, kabantis virš savo ir viso pasaulio neišsipildymų begugnės, bet dar vis gyvas ir tikintis. Konkreti jo kūrinių realybė tarsi perpinta iš sapno atklydusiais vaizdais, graudus ilgesys – sarkazmo, ašaros – sardoniško juoko. Iš čia ir tie dvigubi, dvireikšmiai personažai ir objektai – *ambaliažai*: slaugė – mirtis, lova – mirties varstotas, medinė kaimo išvietė – kartuvės, mokykla – mirties namai, sena medinė spinta – dvarelis su personažais-drabužiais arba senovinis fotoaparatas – Pirmojo pasaulinio karo laikų patranka, šaudanti į „kukuojančių“ laikrodžių paukštelius... Bet žiūrėdamas į nedidukę medinę spintą, tampančią sceną, turi šį tą žinoti apie Ignacą Witkiewiczį ir jo pjesę „Mažame dvarelyje“, į palaiškį „riukzaką“ – atpažinti jame gyvenimo kelyje suvargusį žmogų, į sumestus ant žė-

mės kažko prikimštus maišus – pajusti nerimą, baimę. Ką visa tai primena? O pro apmusijusius mažo namelio langelius stebėdamas buvusios mokyklėlės tuščią klasę su išlikusiais senais atverčiamais suolais, kokią prieš daugelį metų Lenkijos pajūryje, sugurusią palei plentą, kadaise aptiko Kantoras, turi suvokti, kaip ir kodėl atsirado spektaklis „Mirusi klasė“; čia jau mirę mokiniai kaip gyvi ateina užimti savo vietų, išstumia pačius save buvusius, tapusius manekonais. Mirtis, išnykimas, nebuvimas išprovokavo šito spektaklio atsiradimą. Mirties ratą liudija ir didžiule šluota klasę šluojantis sargas – tarsi mūsų laikų Charonas. Mirties teatras. Bet ne bauginantis, ne niūrus, o kupinas jo autoriaus gyvo mąstymo, fantazijos, teigiančios gyvenimą...

Žydų kilmės, bet priklausęs visam pasauliui ir dosniai skleidęs jam savo kūrybą (parodos, spektakliai, seminarai, performansai, hepeningai), Tadeuszas Kantoras Lietuvoje iki šiol nebuvo gerai žinomas. Todėl į žurnalistės užduotą man klausimą, kokią įtaką Lietuvos meno kūrėjams turėjo Kantoras, neįmanoma paprastai atsakyti. Manau, su Kantoro kūryba buvo susipažinę kai kurie plačiau besidairantys, dar sovietmečiu varė Lietuvą pasiekiančius lenkų žurnalus „Sztuka“ ir „Projekt“ ar palaikę ryšius su kitais laisvais pasaulio kraštais intelektualėsi dailės ar teatro kūrėjai, menotyrininkai Kantoro darbus galėjo būti matę įvairiuose leidiniuose, skaitę apie jį. Yra žinoma, kad septintojo dešimtmečio pabaigoje juos matė Valentinas Antanavičius ir Vincas Kisarasakas, gerokai vėliau Prahos kvadrienalėje – Adomas Jacovskis ir, aišku, dar ne vienas.

Sunku užčiuopti konkrečius įtakų pėdsakus ir apie juos kalbėti, nes kiekvienas kūrėjas tokius kalbėjimus gali užprotestuoti, paneigti. Šiaip jau mūsų režisierių – gal kartais Vitalijaus Mazūro, gal Eimunto Nekrošiaus ar klaipėdiškio Beno Šarkos kūryboje galima įžvelgti kažką bendra su Kantoru „žemiausios grandies“ daiktų ir personažo santykių plotmėje. Bendra būtų ir absurdiškos situacijos, ir paradokso pomėgis, ir savitas požiūris į gyvenimą. Bet talentingi žmonės paprastai neseka, jie vengia įtakų, nes kuria savo pasaulį. O pasaulėjauta gali būti gimininga, panašaus laiko, aplinkybių, paveldėto praeities atradimų geno suformuota. Kūrybos lauke nėra mokytojų, viską reikia padaryti pačiam. Paklauskite čia minėtų menininkų, ar turėjo jiems įtakos Kantoro kūryba, ir jie tikrai paneigs. Ir taip pat bus teisūs, nes kiekvienas talentingas menininkas stengiasi kurti savitą, nepriklausomą pasaulį, nesvarbu, ką bus matęs, kokią mokyklą išėjęs. Kone visi vyresnės kartos lietuvių režisieriai užaugo ant stiprių rusų psichologinės teatrinės mokyklos pamatų, bet jų lietuviškoji pasaulėjauta buvo tokia stipri, kad jie kūrė *lietuvių teatrą*, net statydami tokių autorių kaip Čechovas, Gogolis ar Shakespeare'as kūrinius.

Vienintelis fotografijose ir recenzijose užfiksuotas kūriny, teatro kūriny, kuriame tiesiogiai atsiskleidė Kantoro įtaka, buvo 1995 sausį pasirodęs režisieriaus Lino Zaikausko spektaklis „Pasaulio pakraštį“ Rusų dramos teatre pagal įžymųjį Kantoro „Wielopole, Wielopole“; tai buvo iš tiesų neprastas sekimas, kur nesunkiai atpažįstami Kantoro personažai ir vaizdo stilistika ir pats veikimo scenoje būdas. Trūko čia tik vieno – paties Kantoro su juodu drabužiu ir minkšta fetrine skrybėle, jo buvimo, santykio su tuo, kas vyksta scenoje... to, ko neįmanoma imituoti, atkurti.

Kantoro kūrybą sunku aprėpti – tiek daug čia

visko. Jau laisvos Lietuvos laikais teko pamatyti dvi personalines Kantoro darbų parodas. Viena iš jų, didžiulė, buvo Varšuvoje, kita – Torunėje, palydinti teatrinio festivalio renginius. Tada rodyta ir filmuota gyvojo Kantoro teatro medžiaga – ištraukos iš įžymiųjų spektaklių „Wielopole, Wielopole“, „Martwa klasa“, hepeningai, repeticijos, kurių pagrindinis veikėjas visuomet buvo žavus, pasiutusiai temperamentingas, ekspresyvus ponas Tadeusz, iš chaoso struktūruojantis teatrą, amžinai nepatenkintas darbo rezultatu, siekiantis tobulybės ir todėl, pasak liudytojų, kankinantis savo bendradarbius ir mylintis. Vienas iš tų, kuriuos mirtis pasikviečia tiesiog nuo scenos.

Didžiausią išpūdį vis dėlto paliko ne parodos,

ne tapyba, o paskutinis spektaklis – tarsi išplėtotas atsisveikinimo ritualas – „Dzis są moje urodziny“ („Šiandien mano gimtadienis“), atvėręs daugybę Kantoro kūrybos kodų, išskleidęs jo žmogiškąją esmę, jaudinantis... Jame Kantoras sodriais vaizdais „iškloja“ visą savo biografiją – pagrindinius gyvenimo įvykius, kurie kartais susikryžiuoja su stambiausiais visuomenės įvykiais. Spektaklis buvo parodytas Torunės festivalio „Kontakt 92“ programoje, netrukus po Kantoro mirties (1991). Scenoje, arčiau žiūrovų, įkypai pasuktas stovėjęs dailus stalelis, prie kurio repeticijų metu ir per spektaklį sėdėdavo Kantoras – didysis vyksmo demiurgas. Kuo ilgiau stebėjai spektaklio įvykius, kuriuose lygiom teisėm veikė žmonės ir lėlės, daiktai ir tapytų dekoracijų fragmentai, tuo labiau tikėjai, kad Kantoras čia tebesėdi. Jei neklystu, kažkuris iš aktorių ir bandė pabūti prie stalelio, „virti“ Kantoru, – o gal tai buvo tik mano vizija?

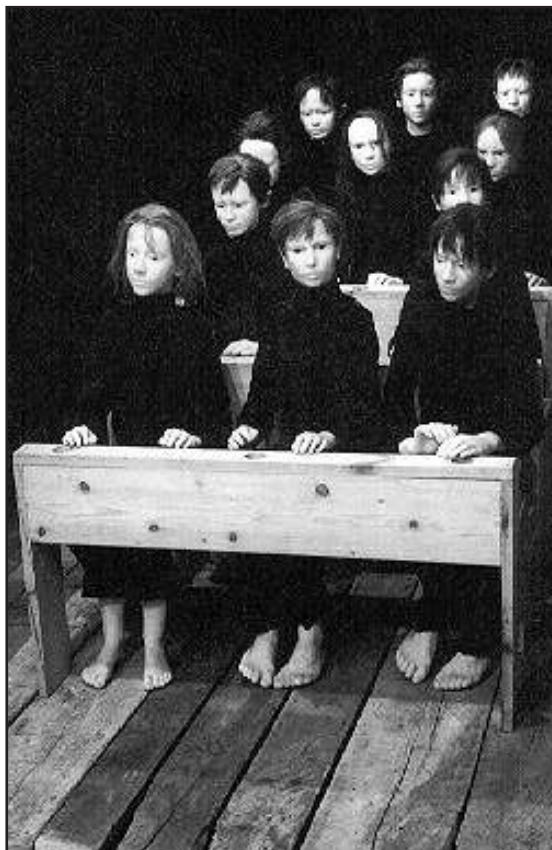
Svarbiausia jo spektakliuose – ne pasakojimas, o vaizdų, metaforų kalba, todėl žodžio vaidmuo čia arba labai susiaurėjęs, arba visai eliminuotas. Jo žodžiais tarant, vaizduotės sfera atsiranda, kai pasitelkiama skurdi realybė – tikri, paprasti „žemesnės grandies“ visų atpažįstami ir skatinantys veikti daiktai: medinis ratas, kėdė, durų stakta, pro kurią veikėjų įeinama ir išeinama, paveikslo rėmas, kuriame pasirodo Stalino laikų kagėbistų nukankintas Mejerholdas ar Velazquezo *Infanta*, tarsi įkvėpėja ar pirmoji mylimoji...

Prieš keliolika metų, nebepamenu kur, turbūt Torunėje, nusipirkau mažutę puiką lenkų teatro kritiko, eseisto, rašiusio išmintingus straipsnius ir knygas apie Shakespeare'ą, Moliere'ą, susiedamas jų kūrybą su mūsų laikų problemomis ir net savo paradoksalia biografija, Jano Kotto mažutę juodą knygėlę „Kadysz. Strony o Tadeuszu Kantore“, (1997), kurioje surinkti autoriaus įvairiomis progomis rašyti išpūdžiai ir prisiminimai. Viso labo 55 puslapėliai ir keletas puikių fotografijų iš šeimos archyvo ir nuo Kantoro darbo stalo; tai tie objektai, įkvėpę režisierių kalbėti apie jo kuriamus *ambaliažus* kaip apie tai, kas nori *giliai pasislėpti, išsisaugoti, pabėgti nuo laiko...* Parašyta talentingai ir poetiškai, leidžiant pajusti pačią Kantoro asmenybės ir jo kūrybos esmę. Štai keletas kondensuotų Kotto minčių:

Kantoras, kaip nedaugelis mūsų laikų menininkų, teatro ženklais pavertė pamirštą atmintį, kuri yra kiekviename iš mūsų kaip neužgyjanti žaizda.

Kantoro teatre aktoriai gyveno tuo teatru. Suprantu, kad negali su juo išsiskirti. Ne tik dėl pietizmo Kantorui, bet ir dėl savęs nori jį pratesti. Nenoriu būti žiaurus, bet tas teatras be Kantoro yra tarsi kūnas be sielos.

Po Kantoro mirties jo mirties teatras tapo atminties teatru. □

Tadeuszas Kantoras. Mirusi klasė

Rainių žudynės ir 1941 m. sukilimas (IV)

Audronė Viktorija Škiudaitė

Tęsinys. Pradžia 2012 m. rugsėjo 22 d. „Kultūroje“

Artimųjų liudijimai

Marija Šalkauskaitė: „Kai tėvelį nužudė, man buvo 11 metų“.

Ona Šalkauskaitė – Bagušienė: „Aš prisime nu tik, kai jis atsisveikina... Balso negirdžiu, nepažinčiau. Sako, buvo po mamos vardinių, Stasi nių, gegužės 9 d. Svečiai dar ne visi buvo išvažiavę. Gonkose stovi daug žmonių, o aš pažemiais, ir girdžiu: „O kur ta mano mažoji“... Jaučiu, kaip visi prasiskiria... ir nežinau toliau, ar jis mane pakėlė, ar ką darė... Toliau nuo gonkų stovėjo mašina“.

Marija: Buvo atvažiavę sribai ir rusai karininkai, bet, atrodo, lietuviškai mokėjo. Atsimenu, kad jis sėdėjo ant kėdės, prie jo neleido priėti. Darė krata. Atsisveikindamas tėvelis nusimovė žiedą ir atidavė mamai. Aš priėjau irgi atsisveikinti, pradėjau verkti. Jis mane paėmė už pečių, pakratė: „Neverk, aš grįšiu“. Daugiau jo nebematėm, išvėžė.

Ona: Mama vis sakydavo, kad tėvelis perduodavo pinigus; kad Rumbutis kelis kartus buvo atvažiavęs ir tėvelio prašė pinigų ir kažką kalbėjo apie sienos perėjimą. Buvo sukilimo grupė. Sako, pas Rudoką atrado sąrašą, kurie aukėjo pinigus – ar ginklam, ar kam kitam. Du Rudokai irgi buvo kartu nužudyti.

Marija: Atvažiuodavo pas tėvą kažkokie vyrai, jie ten naktimis šnekėdavosi. Mes lakstydavom aplink, tai tie vyrai kartą sakė tėvui: „Geriau, kad čia vaikų nebūtų“. Kaip dabar atsimenu, tėvas pasakė: „Nebijokit, mano vaikai...“, bet vis tiek mus nuvarė miegoti. Kartą mačiau ant stalo patiestą žemėlapi ir girdėjau kalbant kažką apie tiltus.

Ona: Mama apie tai anais laikais nieko nešnekėdavo. Aš apie Rainius išgirdau po kelių metų jau Piktaičiuose, kur mes išsikėlėm. Naujikuose jokio supratimo neturėjau, kas atsitiko. Išgirdau žaisdama po stalu virtuvėje, kai mama pasakojo kaimynei. Marytė sako, kad tėvelis pistoletą turėjo, bet jo nerado. ...Tėvelį gal dar ir dėl brolių suėmė, nes Rocius Sniečkui 1942 m. Maskvoje aiškino: „Telšių apskrities buvusio smetoninio viršininko ir kalėjimo viršininko Šalkauskų brolis Šalkauskas, kuris gyveno iki areštavimo Luokės valsčiuje, Telšių aps., Naujikų dvare kaip nuomininkas ir buvo centrinis asmuo kontrrevoliuciniame darbe Luokės valsčiuje“. (Balandžio pabaigoje suimtųjų medžiagoje užuominų apie tai, kad Česlovas Šalkauskas buvo centrinis asmuo, nėra, bet Šalkauskaitės pasakoja, kad kai nužudytųjų karstai buvo vežami iš Rainių į Telšius, laidotuvių procesijos priekyje buvo vežamas būtent Č. Šalkausko karstas. Netiesiogiai tai galėtų reikšti, kad likę gyvi sukilėliai jį taip pat įvertino kaip svarbiausią. – A.V. Š.)

Tėvelio brolis Eugenijus buvo Telšių apskrities viršininkas, o Henrikas – Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkas. Henrikas rusams užėjus gyveno pas mus, bet 1940 m. rugsėjo mėn. 30 d. jį suėmė. Kai 1948 ar 1949 m. atvažiavo į Kapočius, jų tėviškę, vežti kitų tėvelio brolių, ten buvo likę du – Juozas ir Ciprijonas. Atvažiavo vežti pas juos kažkada tarnavęs piemenukas. Jis sakė: „Moteris paliksim“. Senelė jau ant patalo gulėjo, o senelis buvo miręs. Sakė: „Įsakymas – nė vieno vyro Šalkausko nepalikti“ . Išvėžė abu ir Ciprijono šeimą.

Liudvikas Simutis: „Prisimenu, kad pas mūsų tėtį rinkdavosi žmonės, skaitydavo kažką, minėdavo nesuprantamą žodį „proklamacija“, karą su vokiečiais. Pas tėtį kaimynai atnešdavo ginklų – jis slapta juos remontuodavo. Buvo atvejis, kada vakare atėjo Kaunatavos milicininkas, vietinis vokie tis Erlingis, ir man girdint tėčiui sakė: „Rytoj ateisim krata daryti, būk pasiruošęs, ginklo ieškosim. Kaimynas (kaimynystėje gyveno toks pasiutęs komunistuojantis žmogus Gricius) pranešė, kad turi ginklą“. Tėtis mums buvo padaręs medinius, žirniais šaustomus „pištalietus“. Jis pasakė: jeigu rytoj kokie dėdės paklaus, ar turite ginklų, sakykit, kad turit ir parodykit savo „pištalietus“. Tie dėdės atėjo, vertė, kratė, bet nei manęs, nei mano broliuko nepaklausė“ .

Pistoletą tikrai turėjo, matydavau, kaip kažko-

dėl iš Latvijos vis atnešdavo šovinių. Derybos vykdavo, kaip pigiau nupirkti. Su tuo pistoletu buvo apmokyta šaudyti ir mamytė, jeigu ateitų plėšikai. Kaimynas atnešdavo ir pistoletų, ir šautuvų.

Kad Kaunatavos apylinkių vyrai buvo susiorganizavę, galima spręsti iš to, kad prieš pat karą ar jau karui prasidėjus naktį per langą buvo nušautas komunistuojantis batsiuovys Jackus, tik nežinau, ar tai buvo jo pavardė, ar vardas. O visoje apylinkėje tikras komunistas buvo tik vienas – mūsų kaimynas Gricius. Piktas, sunkiai sugyvenamas, praktiškai su visais kaimynais susipykęs. Kai atėjo vokiečiai, jis bandė slapstytis, bet kažkas pranešė, kad matė krūmuose, ir vietiniai baltaraiščiai apsiautė ir nušovė. Daugiau komunistų tada apylinkėje nebuvo.

Rainių kankinius iš Kaunatavos ne visus pažinojau, bet puikiai prisimenu du brolius Rudokus, jie lankydavosi pas tėtį. Jų šeima po karo ištremta į Sibirą.

Ateidavo Rumbutis, suimtas anksčiau su Bielskiu, kurį irgi prisimenu. Jie abu išliko gyvi. Rumbutis vokiečių okupacijos metais buvo vietinių partizanų-baltaraiščių, kurie darė tvarką Kaunatavos apylinkėse, vadas. Praėjus frontui 1944 m. partizanavo ir gana anksti, 1947–1948 m., žuvo netoli nuo Kaunatavos.

Du broliai Jonikai. Jie buvo pasižymėję tuo, kad buvo vieninteliai fotografai Kaunatavoj. Jonikai, kai karas prasidėjo, vieną vėlų vakarą ar naktį beldėsi į mūsų langą ir mamos prašė žibalo ar benzino tiltui sudeginti, kad rusai negalėtų pravažiuoti, – aplinkui tokie skardžiai. Motina jiems davė bidonėlį... Rytąėjom žiūrėti – tiltas tikrai buvo sudegęs. Jonikai traukiantis frontui paspruko į Vakarų, ir daugiau jų likimo nežinau.

Du broliai Kontautai, irgi pasprukę į Vakarų. Vienas traukiantis žuvo, o kitas ilgai ir laimingai gyveno Amerikoje. Palaikydavom ryšius, ne kartą buvo atvažiavęs, siuntinių atsiųsdavo.

Bukelis, pabėgęs į Vakarų, miręs Amerikoje. Paulauskas, Rainiuose nužudyto Butkevičiaus žmonos brolis. Frontui praėjus slapstėsi, jį aptiko NKVD ir nušovė.

Grušas iš Paškuvėnų. Po karo su dviem sūnumis išėjo partizanauti ir žuvo.

Eidintas – partizanavo ir žuvo Kaunatavos miestelyje. Atėjo pas savo buvusį draugą vargonininką, ir tas jį išdavė, pranešė sribams.

Daukantas – po karo bolševikų suimtas, mirė lageriuose.

Valiulis – Luokėje dirbo policijoj, netoli Kaunatavos turėjo gražų ūkį.

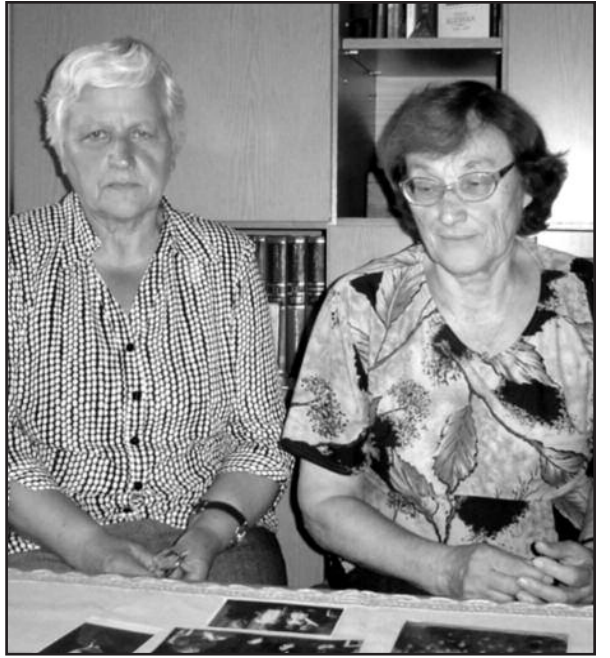
Du broliai Kryžiai (ar Kryževičiai), labai aktyvūs, energingi, po karo ištremti. Kaunatavos priemiestyje, ant Virvyčios kranto, stovėjo jų ūkis.

Vitkus – zakristijonas. Čekistai norėjo suimti kartu su visa grupe, bet, matyt, jie tuo laiku dar buvo žiopli. Vitkus su šeima gyveno špitolėje – bažnyčios pastate. Kitoje namo pusėje gyveno varpininkė Karpšlytė. Čekistai naktį atvyko pas varpininkę, kuri turėjo atskirą įėjimą. Paklausė, kur Vitkus. Ji pasakė, kad čia nėra tokio. Apžiūrėjo – iš tikrųjų nėra. Kai jie išėjo, ji pabeldė į sieną, ir tas išskuodė. Kai pasitikrinę grįžo, tas jau buvo pasprukęs. Vienintelis iš tų pasmerktųjų liko gyvas.

Kaupas, pradinės mokyklos mokytojas, direktorius, suimtas balandžio pabaigoje, po karo su šeima ištremtas į Sibirą ir negrįžęs.

Tie visi žmonės lankydavosi pas tėvą. Ar ta partizanų grupė buvo kaip nors apiforminta, ar veikė tik susitarimo principu, nežinau. Labai aktyvus buvo Rumbutis, kuris atnešdavo proklamacijų. Turėjo kažkokių specryšių su Marijampole, jis tėtį siųsdavo parvežti ginklų.

Rudokus, Butkevičių suėmė kartu su tėčiu birželio 8 d. Iš viso septynis. Kaip suėmė tėtį, prisimenu miglotai. Prižadino iš miego. Atėjo kažkokie civiliai, nepažįstami dėdės, apieškojo, viską išvartaliojo. Tėtei liepė eiti kartu. Vėliau tėtis iš kalėjimo parašė laiškėlį, mama maisto nunešdavo. Buvo kažkoks geranoriškas prižiūrėtojas, kuris perduodavo laiškėlius. O kai praėjo frontas, prisimenu, nepažįstamas žmogus atėjo pas mamą ir pasakė: „Važiuk ir Rainius pasižiūrėti, ar nėra tenai ir tavojo. Sakė, yra atrasta daug nužudytų žmonių. Visi važiuoja ieškoti savųjų“. Mama pasikinkė arklį, mudu abu su broliuku pasiėmė ir nuvažiavo.

Ona Šalkauskaitė-Bagušienė (kairėje) ir Marija Šalkauskaitė

Miškelyje – minios žmonių. Eilėmis suguldyti lavonai. Aš juos savo akimis mačiau. Ėjome per eiles vieną kartą, kitą. Apsistojome ties vienu lavonu, kurio marškiniai ir plaukai buvo labai panašūs į mūsų tėčio. Mama pasakė: „Čia turbūt mūsų“... O paskui laidotuvės. Prisimenu, palei kelią nuo Rainių iki Telšių bažnyčios stovėjo žmonės, laikė vainikus, o keliu arkliais, vežimais buvo vežami karstai. Maždaug žinau, kokioje vietoje bendrame kape Telšių kapinėse padėtas mano tėvo karstas“.

Birutė Jocytė-Garškienė: „Tėtis Stasys buvo vargonininkas ir prekybininkas, gerbiamas žmogus Luokėje. Jis buvo šaulių organizacijos narys, labai energingas žmogus, bažnytinio choro vadovas. Jis draugavo daugiausia su žmonėmis, kurie buvo tikri Lietuvos patriotai: su Triuška, kuris buvo nužudytas Rainiuose, policijos darbuotoju; policijos vadovu Klemanskiu; karininku Venckum ir jo žmona mokytoja, vėliau ištremta. Venckus pasitraukė į Vakarų, o būtų buvęs taip pat nužudytas, kaip ir tėvelis. Bendravo su Šalkausku, Kryževičiais. Kryževičius buvo puikus siuvėjas, jam atveždavo drabužių siūti net iš kitur. Mūsų namuose, prie šachmatų lentos, susirinkdavo Kryževičius, Venckus, Ambrožas, stambus ūkininkas, Triuška. Atsimenu specialų staliuką kampe. Jie susirinkę politikuodavo, ypač 1940–1941 m. Kalbėdavosi... Vaiko smalsumas – įbėgu, pasiglamonėju su tėveliu, kuris mane labai mylėjo, pabūnu, ir tėvelis sako: „Jau čia tau neįdomu, mes žaidžiam, mes kalbam, gal jau tu bėk pas mamytę“. Nugirsdavau, kad jie šachmatais žaidžia, bet kalba apie kažką kitką, politikuoja, kalba apie kažkokius baisumus, artėjantį karą. Nugirdusi mamytės klausiu, kodėl... Ji sako, kai būsi didesnė, suprasi... dabar dar esi maža. Kartą, prisimenu, per radiją žinias duoda, tėvelis buvo nupirkęs „Filips“ radijo aparatą. Klausomės mamytė ir ponia Dambrauskienė su dukra, mamos verkia, mes, mergaitės, taip pat, nors nežinom kodėl. Artinasi karas.

1941 m. rinkimai. Reikėjo balsuoti už okupantų kandidatus. Mamytė pasakojo: buvo atspausdinti atsišaukimo lapeliai ir vietoj biuletenių kai kas į urnas metė lapelius. Jie organizavo visokius pasipriešinimus, trukdymus. Sugalvodavo įvairiausių dalykų, kad galėtų atitolinti... Galiausiai birželio 8 d. ankstų rytą buvom pažadinti iš miego. Man jau buvo 7 metukai. Prisimenu, atėjo keturi kareiviai kepurėmis su *špykiais*, automatais ant pečių, kažkas dar iš valsčiaus vadovų, milicijos darbuotojai. Krata, viską išnaršė, netgi mano žaislų spintelę. Mama sako: „Čia nebelieskit, vaiko žaislai“. „Mes žinom, kur ieškoti“. Viskas išardyta, išdraskyta. ...Vienas kareivėlis, žiūrėdamas į verkiančią mamytę, į mane išsigandusią, susijaudino, jam nejauku buvo. Mama stebėjo, kad kas nors nedingtų, bet dingo. Virš durų buvo slėptuvė su brangesniais daiktais. Išplėšė ir paėmė, neberadom.

Ieškojo ginklų. Revolverį atrado, o didesnio ginklo ne, nors tėvelis taip pat turėjo. Jie visi, kurie rinkdavosi pas tėvelį, turėjo ginklus, ruošė pasipriešinimą, veikė didesne apimtim. Buvo toks

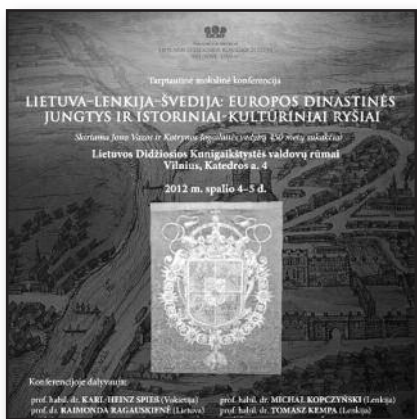
Kultūros kronika

2012 10 03 – 2012 10 27 Vilniuje, „Artiflex“ galerijoje, vyksta E. G. Bogdanienės paroda „Red Tape“. Apie šią parodą dailininkė galvojo labai ilgai ir kruopščiai jai ruošėsi: ką ir kiek rodyti, kaip prisijaukinti ekspozicijos erdvę. Pirmojoje salėje bus rodomi šių metų tekstilininkės popieriniai kūriniai, „tamsiojoje“ – popierinis kilimas ir funkciniai objektai, koridoriuje – pirmoji miniatiūra, o „galinėje“ salėje – retrospektyva ir siuvinėtas darbas „Textilė išplėstame lauke“, kuriuo pristatomas per 25 kūrybinio darbo metus formuotas požiūris į tekstilę.

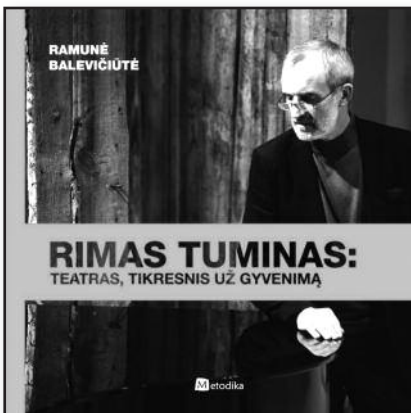

2012 10 01 – 2012 10 27 Vilniuje, Pylimo galerijoje veikia lietuvių dailės klasiko Viktoro Petravičiaus kūrinių ekspozicija. Joje – dvylika spalvintų medžio raizinių, atspindinčių V. Petravičiaus kūrybos kelią nuo 1965-ųjų iki paskutinių jo gyvenimo metų. Pasak Algimanto Kezio, nors ir studijavęs vakarietiško krašto mokyklose ir didesnę savo gyvenimo dalį praleidęs svetur, V. Petravičius neprarado savo lietuviškumo. Jo meno šaltiniais išliko lietuvių liaudies kūryba, jo paties gaivi vaizduotė bei tik jam būdingi kūrybiniai impulsai.

2012 10 04 – 2012 10 05 Vilniuje, LDK Valdovų rūmuose, vyko konferencija „Lietuva – Lenkija – Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai – kultūriniai ryšiai“. 2012 m. sukanka 450 metų nuo 1562 m. spalio 4 d. Vilniuje įvykusių Lenkijos karaliaus ir LDK didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto sesers Kotrynos Jogailaitės ir Suomijos kunigaikščio Jono Vazos vedybą. Jos tarsi įkūnijo dviejų dinastijų – Jogailaičių ir Vazų – giminybę bei sąjungą ne tik sunkiame Livonijos kare (1558–1584), bet ir po 16 metų įvykusį monarcho valdžios Abiejų Tautų

Respublikoje perdavimą Vazų dinastijos atstovams. Minint Gediminaičių – Jogailaičių ir Vazų dinastijų sąjungos sukaktį, rengiama tarptautinė mokslinė konferencija skiriama Vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų Europos dinastijoms, jų tarpusavio ryšiams bei šių dinastijų įtakai valstybių politinei, socialinei ir kultūrinei raidai.

2012 10 05 knygyne ir laisvalaikio prekių parduotuvėje „Sofoklis“ Vilniuje įvyko susitikimas su Maestro Rimu Tuminu ir knygos apie režisierių autore Ramune Balevičiute. Knygos pavadinimas – „Rimas Tuminas: teatras tikresnis už gyvenimą“, išleido leidykla „Metodika“. Gurkšnodami vyną, susirinkusieji kalbėjosi apie teatrą, kūrybą ir politiką, o vakaras virto tikru spektakliu, kuriame pagrindinį vaidmenį atliko Maestro.

Spalio 3–8 d. Druskininkuose vyko XXIII tarptautinis literatūros festivalis „Poetinis Druskininkų ruduo“. Šiemetinio festivalio tema – „Kūrybos socialiniai kontekstai: poezija ir politika?“ Diskusijos metu buvo svarstomi įvairūs klausimai, štai kad ir tokie – kaip poetas galėtų prisivilioti daugiau skaitytojų? Kaip politikas – populistškai, ar kaip šventikas – apeliuodamas į kažkokį kitą, „svarbesnį“ pasaulį? Kokias alternatyvas renkasi patys poetai? Festivalio metu vyko ne tik diskusija, bet ir „Poetiška naktis: jaunųjų poezijos skaitymai“, meniniai veiksmai, poetinė akcija – kolektyvinis eilėraščių „Karštas komentaras“, per metus išėjusių knygų pristatymas, vertimo dirbtuvių pristatymas, poetinis aukcionas, raudonas kilimas (skaitymai ir vaidinimai) ir kt. Jotvingių premija buvo įteikta poetui Rimvydui Stankevičiui už knygą „Ryšys su vadavieta“, o Jaunojo jotvingio premija – poetei Andrei Valantinaitei už knygą „Pasakos apie meilę ir kitus žvėris“ (abi knygos išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla).

2012 10 02 – 2012 10 05 Vilniuje vyko VII tarptautinis folkloro festivalis „Pokrovskije kolokola“. Festivalis taip pavadintas stačiatikių šventės, skirtos Dievo Motinos apsaugos garbei. Vilniečiai ir miesto svečiai iš įvairių šalių buvo įtraukti į folkloro šventės maratoną. Renginiai: mokslinė konferencija „Vyriškos ir moteriškos tradicijos etninėje kultūroje“, fotografijų paroda „Kultūrų dialogas“, tradicinio dainavimo laboratorija, edukacinė programa „Tradicijų paveldėtojai“ ir festivalio Gala koncertas Lietuvos Nacionalinėje filharmonijoje.

Rainių žudynės

Atkelta iš 7 psl.

Daukša, ne iš Luokės. Mamytė pasakodavo apie jį. Buvo mokytojas. Labai didelis Lietuvos patriotas, jis susirišdavo su luokiškiais.

Didesnis tėvelio ginklas buvo ūkiniam pastaite. Iki tol mes nuomojom butą dideliame, dviejų aukštų Dambrauskų name, kur buvo jų medžiagų parduotuvė, o tėvelio – mišrių prekių. Virš parduotuvės, antrame aukšte, buvo mūsų butas. Kai pajuto, kad blogai, nacionalizuos parduotuvę, tėvelis iš tokio senuko nupirko neišvaizdų namelį Luokėje, patvarkė jį ir greitai iš cementinių blokelį pastatė pagalbinį pastatą su vasarine virtuve, moderniais rūšiais susidėjimui, svirneliu, tvarteliu, daržine, pirtimi, tualetu. Iki tol mes gyvenom miesčioniškai, savo namo neturėjom. Viską tėvelis numatė. Mums su mamyte, palikusiomis vienoms, buvo visa laimė. Svirnelyje buvo laiptai į viršų, salkos, kur buvo galima įruošti kambarį, ten, tarp balkių, tėvelis paslėpė didelį šautuvą. Jie lindo, visur žiūrėjo, bet nerado.

Tėvelį iš karto paėmė į Luokės kalėjimą. Nieko neleido pasiimti. Išsivedė. Mamytė nubėgo dar įduoti ką nors iš maisto, nepriėmė, sakė – jau nebėra, išvežtas. Buvo išvežtas į Telšių kalėjimą. Daugiau mes jo ir nebematėm. Po to atėjo vienas iš seniūnijos ir sako: „Jociene, veš tavo, ruošia mūsų valdžia tuos, kurie yra numatyti, į tolimus kraštus. Susitvarkyk, susidėk produktus, rūbus. Aš tau gera darau, nes paskui bus sumišimas, būsi išsigandus, negalėsi susidėti to, kas reikia“. Mamytė pasidarė džiūvėsėlių, padžiovinė dešrų, susiuvo maišus, viską gražiai pasiruošė. Rūbai atskirai, maistas atskirai. Laukiam, kada veš. Sakė: žinokit, kad tenai susitiks su savo vyru. Čia buvo melas.

Buvo paimtas tėvelis, Triuška, iš Kaunatavos Simutis. Tėvelis su Simučiais draugavo, su Kojeliais (Kojelių sūnus vėliau buvo žinomas Amerikos lietuvių veikėjas). Netrukus po to pas mus atėjo vienas tėvelio draugas, kuris dar nebuvo suimtas, Ambrožas, ūkininkas, sako: „Bėkim. Žinok, Jociene, neveš kartu su vyru. Stasys jau kalėjime, aš žinau, kad Telšiuose, šeimas veš atskirai. Ir nieko gero nelauk. Bėkim“. Jis pasakė: „Nesipuoškit, apsirenkit kuo paprasčiau, kad atrodytų, jog mes naujakuriai“. Neišvaizdus brikiukas, geras arklys sekmadienio ankstų rytą atvažiavo prie mūsų durų, susidėjom vežimui supakuotus ryšulėlius. Daugiau nieko negalėjom paimti, viskas liko. Keliukais, šunkeliukais, pro Guivėnų mišką važiavom į Kelmę, kur gyveno mamytės tėvelis, stambokas ūkininkas. Senelis mus mielai priėmė kartu su Ambrožu. Ten ir apsistojom.

Tą patį rytą Luokėje atvažiavo mūsų vežti. Kaimynai vėliau sakė: „Atvažiavo mašina, suvirto į kiemą. Pamatė spyną, spyrė į duris ir išvažiavo“. Kai užėjo vokiečiai, mes grįžom į Luokę. Pirmą tą 40 km dviračiu nuvažiavo mūsų dėdė Jonas, mamytės brolis. Viską sužinojęs grįžo, bet mamytei visko nesakė: kad tėvelis nužudytas, palaidotas Rainių bendram kape. Mamytė dar turėjo vilties: o gal mes namuose tėvelį rasim... Važiuojam per Luokę, sustabdo mus pažinę žmonės, užuojautą mamai sako: Jocy sužudytas Rainiuose. Mamytė tapo tikras ligonis, man tada buvo labai blogai. Reikėjo mamai gydytis, daktaras gelbėdavo ją nuo to skausmo. Ji pradėjo nevalgyti, tinti. Davėm žinią seneliams į Endriejavą. Atvažiavo seneliai. Senelė guodžia mamą: „Neverk, Elenute, mano sūnus žuvo, aš neverkiu“. Ir ji išsilaikė, aš nemačiau jos ašarų. Tokia buvo stipri, kaip mano tėvelis. Senelė dalyvavo tose laidotuvėse. Kada reikėjo atpažinti kūną, ji neatpažino. Savo sūnaus neatpažino. Tikrai pamatė kojelę, kurios pirštas kažkada buvo sužeistas. Sakė, lyg tai Stanislovo. Kalėjimo rūbėnėje paskui atradom jo rūbų – kepuraite, vasarinį *ploščiu*, kurį buvo pasiėmęs.

Pergyvenimų buvo labai daug.

Kai 1944 m. sovietai grįžo, Ambrožas, kuris išgelbėjo mums gyvybę, buvo paimtas į kalėjimą, išvežtas kažkur, ir ten mirė”.

Tęsinys kitame numeryje